

Rosemarijn Hoefte

Orang-kontrak*

De verbeelding van Javaanse contractarbeiders in Suriname en Deli

Abstract

This article compares the literary representation of Javanese contract laborers in Suriname and Deli (Sumatra). Novels depicting the life of planters and workers, such as Madelon Székely-Lulofs's *Rubber* (1931) or *Koelie* (1932) on Deli, are not part of the Surinamese literary canon. Instead, I use contemporary books and articles, among which publications by missionaries form an important source, and later stories and novels by authors of Surinamese descent, including Bea Vianen, Cynthia McLeod, and Karin Amatmoekrim, in which Javanese history and culture in Suriname are sketched. In contrast to Deli, in Surinamese prose the indentured labor system was only questioned in the postcolonial period.

Keywords: Java, Sumatra, Suriname, Literature, Contract labor

Javaanse contractarbeid wordt vooral geassocieerd met tabaks- en rubberplantages in Deli, Sumatra. Wellicht minder bekend is dat tienduizenden Javaanse arbeiders naar Suriname, een Nederlandse kolonie in het noordoosten van Zuid-Amerika werden verscheept.¹ Tussen 1890 en 1939 zetten 32.962 Javanen voet op Surinaamse bodem. Hoewel het de bedoeling van de koloniale overheid en de planters was dat de arbeiders na verloop van tijd weer terug zouden keren naar de Oost, kwam het daar in veel gevallen niet van, vaak tot verdriet van de migranten zelf. Tot 1939 repatrieerden slechts 7.684 mensen. Dit had tot gevolg dat de Javanen jarenlang de derde bevolkingsgroep van Suriname vormden; in de meest recente volkstelling kwamen de Javanen op de vierde plaats.²

In dit artikel staat de beeldvorming in proza over Javaanse contractanten in Suriname in vergelijking met Deli centraal.³ Aangezien de periode van de Javaanse migratie samenviel met het hoogte- (of diepte)punt van de cultures in Deli, ligt het voor de hand de beeldvorming over Javaanse arbeiders op de plantages in Suriname en Sumatra te vergelijken. De Surinaamse literatuur kent helaas geen romans zoals Madelon Székely-Lulofs' *Rubber* (1931) of *Koelie* (1932), verhalen over het plantageleven van koloniale en 'koelies' in Deli die grote populariteit genoten.⁴ Ik baseer mij voor Suriname op boeken en artikelen van tijdgenoten – met zendelingen als belangrijke bron⁵ – en op latere verhalen en romans van de hand van schrijvers van Surinaamse afkomst, waarin de Javaanse cultuur en geschiedenis in Suriname een rol spelen.

De korte verhalen 'Pa Roeki' en 'Koelie' van de Hongaarse schrijver László Székely, gepubliceerd in *Dit altijd alleen zijn: Verhalen over planters en koelies in Deli (1914-1930)*⁶ en zijn boek *Van oerwoud tot plantage: Verhaal van een plantersleven*, een combinatie van autobiografie, reisverhaal en roman, dienen naast de romans *Rubber* en *Koelie* als Indisch contrapunt.⁷

Madelon Lulofs wordt in 1899 in Nederlands-Indië geboren als dochter van een hoge ambtenaar bij het Binnenlands Bestuur.⁸ Na haar middelbare schooltijd in Nederland, leidt ze een tropisch elitair leven in Buitenzorg. Dat verandert als ze in 1918 trouwt met Hein Doffegnies, die als assistent werkt op een rubberonderneming in Deli. Uit ervaring weet zij dat er een kloof bestaat tussen de vaak onbehouwen planters en de bestuurlijke macht, maar haar huwelijk drukt haar met de neus op de feiten en het voelt alsof zij 'door haar huwelijk met een rubberplanter naar het vijandelijke kamp is overgelopen.'⁹ In de loop der tijd krijgt zij meer waardering voor de prestaties van de planters en transformeert de ambenaarsdochter in een plantersvrouw. Madelon Lulofs toont een verbondenheid met 'Indië en de inheemse bevolking', maar kent ook de ruwe omgangsvormen, de intriges en de drinkgelagen in planterskringen, zoals ze later zal beschrijven in *Rubber*.¹⁰ Ze ervaart zelf ook de angst die de planters en hun gezinnen hebben voor moord en doodslag door de koelies.¹¹

In 1923 ontmoet zij de planter László Székely, 'een Hongaar die met zijn knappe uiterlijk veel plantersvrouwen aantrekt'.¹² Hij is in 1892 geboren in Ajak en na een moeizame schooltijd vertrekt hij in 1914 met zijn neef István Radnai naar Sumatra. István keert al na zes weken terug naar Europa, omdat hij geen werk kan vinden en niet kan aarden in Indië.

László zal zestien jaar blijven.¹³ Székely en Lulofs werkten voor het net opgerichte weekblad *Sumatra*. Na de scheiding van de echtelieden Doffegnies en Lulofs, trouwen László en Madelon in 1926. Door de blanke gemeenschap wordt het paar doodgezwegen, vooral omdat Madelon met de collega van haar echtgenoot is getrouwd, en Székely's loopbaan wordt gefnuikt. In 1930 keren ze terug naar Europa, om zich uiteindelijk in Budapest te vestigen.¹⁴

In de Hongaarse hoofdstad schreven zij de hier besproken boeken en verhalen. Om het leven van de plantage-arbeiders in de kolonie in historisch perspectief te plaatsen, begint deze bijdrage met een korte inleiding over de Javaanse migratie naar Suriname.

Javaanse migratie naar Suriname

Na langdurige debatten werd in 1863 eindelijk de slavernij in de Nederlandse koloniën afgeschaft. Dat betekende echter niet het einde van het geredetwist: nu was de vraag of de overheid contractarbeiders diende aan te voeren om op de leeglopende plantages te werken.¹⁵ Uiteindelijk werd gekozen voor contractmigratie uit Brits-Indië, waarbij Nederland gebruik maakte van het Britse systeem. In 1873 kwamen de eerste Brits-Indiërs aan in Suriname; in totaal zouden iets meer dan 34.000 Indiërs of Hindostanen arriveren. De planters waren echter matig tevreden over deze nieuwe contractanten, die voor een periode van vijf jaar tegen een vast loon waren vastgelegd en zochten naar alternatieven. Men was afhankelijk van de Britten voor de aanvoer en de Hindostanen bleven Britse onderdanen. Bovendien vonden planters en het koloniaal bestuur deze contractarbeiders niet doelmatig genoeg. Ten slotte was men bang dat Indiase nationalistes het contractstelsel zouden willen afschaffen. Dit gebeurde inderdaad in het begin van de twintigste eeuw. Een logische andere mogelijkheid voor het rekruteren van contractarbeiders was Nederlands-Indië, maar het gouvernement in Batavia wist de boot lang af te houden, omdat men bang was voor misstanden bij de werving en men liever arbeiders naar het lucratieve Deli zond. Ondanks de bezwaren aan Indische kant, werd in 1890 bij wijze van proef een groep Javanen via Amsterdam naar Java verscheept. Dit experiment was geen succes, maar dat vormde geen beletsel voor de Surinaamse autoriteiten en planters om grote aantallen Javanen aan te voeren. In tegenstelling tot de Hindostanen

werden de Javanen gekarakteriseerd als gehoorzaam en gewillig, maar ook als lichamelijk minder sterk.

Of er nu werd geworven voor Deli of Suriname, het systeem was eender. Ronselaars struinden de *kampung* (nederzettingen) en markten af op zoek naar gezond uitzierende mannen, en in veel mindere mate vrouwen, om ze te verleiden tot het tekenen van een arbeidscontract.¹⁶ De wervers beloofden goud, veel eten, en vrouwen, maar zwegen over werken en de poenale sanctie.¹⁷ De poenale sanctie dwong strikte discipline op de Surinaamse plantages af en net als in Deli werd de mobiliteit van de arbeiders aan banden gelegd door een passysteem: de toestemming van de werkgever was vereist om de plantage te mogen verlaten. De lage lonen maakten dat de leefomstandigheden op de plantages over het algemeen armoedig waren, wat de alarmbellen deed rinkelen in Batavia. In 1909 werd de Nederlands-Indische ambtenaar H. van Vleuten op onderzoekreis naar Suriname gestuurd en in zijn rapport berichtte hij over zijn bevindingen:

Het huiselijk leven der Javaansche immigranten schijnt mij, over het geheel genomen, vrij treurig toe. De meeste der door mij bezichtigde kamers maakten op mij den indruk van groote armoedigheid der bewoners ervan. Huisraad was dikwijls in het geheel niet aanwezig en de slaappleaats (brits) niet van een gordijn (muskietenklamboe) voorzien; van eet- en kookgerei bezat men veelal alleen het allernoodzakelijkste.¹⁸

Contractarbeid kon de al lang in verval zijnde plantagelandbouw niet redden, en de koloniale overheid ging allengs meer nadruk leggen op landbouwkolonisatie door Aziatische immigranten. In ruil voor hun retourpassage konden uitgediende contractanten honderd gulden en een onontgonnen stukje land krijgen. Deze nieuwe kleine boeren moesten de kolonie voorzien van voedsel (vooral rijst). Rond 1930 trad een nieuwe fase in de Javaanse migratie in, toen de autoriteiten in Den Haag en de Surinaamse hoofdstad Paramaribo hun fiat gaven aan de immigratie van vrije Javaanse kolonisten. Het betekende het einde van de contractarbeid, die in 1935 uitstierf. Het laatste grote Javaanse immigratieproject was het zogenaamde Welter-Kielstraplan, genoemd naar respectievelijk de minister van Koloniën en de Surinaamse gouverneur, met de bedoeling Suriname te 'verindischen'. Het plan was om totaal 100.000 Javanen naar Suriname te verschepen, om hen daar in *desa* (nederzettingen, dorpen) te laten wonen, compleet met hun eigen burgerlijke en godsdienstige leiders, respectievelijk *lurah* en *kaum* genoemd. In 1939 arriveerde de eerste

groep nieuwe kolonisten, maar de Tweede Wereldoorlog zette een dikke streep door het Welter-Kielstraplan.

Koloniale beeldvorming over Javaanse contractanten

De eerste karakterisering van Javaanse contractarbeiders in Suriname zijn vastgelegd in verslagen, rapporten en artikelen in kranten en tijdschriften. Het zal niet verrassen dat dit soort stukken vaak door direct belanghebbenden, zoals planters en ambtenaren, zijn geschreven. De eerste verslagen van relatieve buitenstaanders zijn van zendelingen, die manmoedige maar veelal vergeefse pogingen deden om de islamitische Javanen te bekeren. In 1932 constateert *Ons Suriname*, het zendingsblad van de Evangelische Broedergemeente (EBG), dat de Javaanse immigranten in Suriname behoren 'tot de meest onverschilligen t.o.v. godsdienst en geloof', maar de zendelingen zijn optimistisch over de toekomst.¹⁹ In een later nummer wordt uitgelegd dat de sociale afkomst van de Javanen het grootste probleem is:

Het waren immers de laagste volksklassen, die zich voor emigratie naar Suriname lieten werven, voor een groot gedeelte het uitvaagsel van de maatschappij op Java [...] Zedelijk stonden zij op een zeer laag peil, wat op de plantages in Suriname helaas niet verbeterde, eerder nog slechter werd. De speelzucht, waaraan de meesten geheel verslaafd waren, stond hun in de weg, om maatschappelijk vooruit te komen en maakte velen tot dieven en roovers.²⁰

Székely-Lulofs en Székely zagen in Deli geen onverschilligheid, maar fatalisme en gelatenheid, zoals in *Koelie*: 'En fatalistisch dacht hij: Wat kon hij er aan doen? De ander was sterker, had de macht! Die mócht schreeuwen en slaan!... Hij was nu een orang-kontrak... Het noodlot, nassip, dat Allah hem zond...'²¹

Het verschil tussen de aantallen mannen en vrouwen werkte volgens de zending het moreel verval in de hand.²² Broeder H. Bielke beschrijft dit probleem iets minder prozaïsch: De Javanen zijn volgens hem,

mensen die in hooge mate "vleeschelijk zijn, verkocht onder de zonde". De gloed der hartstochten verteert alle hoogere, geestelijke behoeften [...] En thans, in den vreemde, vallen adat [gewoonterecht] en ouderlijk toezicht geheel en al weg. Vrijuit kan men de lusten botvieren.

Het zich teleurgesteld of zelfs bedrogen te gevoelen, omdat men vijf jaar “aan den ketting ligt”, d.w.z. door het arbeidscontract gebonden is, werkt het zoeken naar ontspanning, het zich overgeven aan uitspattingen in de hand.²³

Volgens Bielke was de overtocht naar Suriname funest voor het morele gehalte van de migranten. Enige jaren eerder had Bielke ook al geschreven over zijn eerste moeilijke en eenzame ervaringen als zendeling onder de Javanen. Ook toen was hij geschokt door het ‘geringe gehalte’ van de Javanen.²⁴

Menschen met “boevengezichten” ... hoe vaak komt niet deze uitdrukking voor in de aantekeningen, welke mijn eerste indrukken over de Surinaamsche Javanen bevatten. Ook vrouwen bijv. die door gelaatsuitdrukking en woordenkeus verraden, dat ze zooveel jaren in de kazerne of publieke huizen doorgebracht hebben.²⁵

Bielke wijst er wel op dat er onderscheid gemaakt diende te worden tussen ‘tenminste oorspronkelijk vrij onbedorven lieden, en van hun komst af werkelijk slechte elementen.’²⁶ De zendeling verhaalt van het bedrog van arbeiders die meenden naar Singapore te gaan of op bedevaart naar Mekka.

Ook de onwetenden, onnozelen moeten we hier noemen, waaronder vele vrouwen, die òf zich lieten bedotten door schitterende voorspiegelingen van Suriname als land van belofte, òf door list en misschien bedreiging in het Emigratie-Depôt te Semarang [in Java] terecht kwamen zonder te weten, wat verder met haar gebeuren zou.²⁷

Zendeling Bielke maakt duidelijk dat de werving niet altijd eerlijk verliep en dat bedrog en mooie verhalen tot het repertoire van de ronselaars behoorden. Nergens spreekt hij zich echter uit tegen het systeem van werving of contractarbeid.

Ook in dit artikel spreekt de zendeling zijn afschuw uit over het dobbelspel (‘zijn er wel Javanen in de West, die niet dobbelen?’) en over het heersende materialisme en de bijbehorende onverschilligheid onder de contractanten.²⁸ Hij krijgt dan ook weinig voet aan de grond, temeer daar hij als Europeaan niet wordt vertrouwd: ‘Eenmaal heeft men ons, bij ’t contracteeren, bedrogen – zoo zeiden ze wel eens – laten we oppassen, dat niet weer een Hollander ons te pakken krijgt.’²⁹

Ook Bielke's vrouw schrijft over Javanen, maar gooit het over een andere boeg: zij publiceert een kinderverhaal. In een advertentie in *Ons Suriname* wordt *Kleine Sariman* aangeprezen als

een fijn kinderboekje voor kleinere kinderen. Eva Schütz leverde 24 pak-kende tekeningen bij den tekst over den kleinen Sariman, een Javaansch jongetje, dat een gelukkig tehuis in het Kinderhuis Leliëndaal in Suriname vond.³⁰

Leliënda(a)l was het Javaanse weeshuis van de EBG. In korte hoofdstukjes wordt een tamelijk dun verhaaltje verteld over Sariman, die een onbezorgd leventje leidt, dit in tegenstelling tot andere 'vuile en zieke' Javaanse kinderen, waarvan de ouders, volgens de zendeling zo hard werken op het land, 'anders verdienen ze helemaal niets. Maar hoe kan ik hen helpen? Ons huis is vol. Ik heb ook niet genoeg geld voor meer kinderen. We komen toch al haast niet rond.'³¹ Deze passage sluit naadloos aan op het doel van het boek: geld inzamelen voor Leliëndaal in Nederland.³² *Kleine Sariman* zal Nederlandse kleuters echter niet veel geleerd hebben over de gewoontes en cultuur van Javaanse kinderen.

Een collega van het echtpaar Bielke, de Deense zendeling Peter Martin Legêne, die sinds 1914 zeventien jaar lang vooral onder Hindostaanse Surinamers werkzaam was, publiceerde een aantal boeken over de kolonie, vooral om protestantse gelovigen in Nederland (financieel) voor het werk te interesseren.³³ *Suriname. Land mijner dromen* is een uitgebreid verslag van een reis langs kerken en zendingsposten die Legêne van juli 1946 tot april 1947 maakte. De slechts sporadisch voorkomende Javanen worden gekarakteriseerd als 'zeer gesloten, onberekenbaar, niet te doorgronden'. Hij bestrijdt de opvatting van een directeur dat

een Javaan een beste kerel is, waar je het best mee kunt opschieten, als je hem een kwartje per dag en vijftien stokslagen achter-op geeft? De zendeling ziet, hoe de directeur zich vergist, hoe achter de half gesloten ogen van de Javaan een vuur smeult, dat alleen op een gunstige wind wacht, om hoog op te laaien, tot explosie te komen en zich ontzettend te wreken.³⁴

Dus ook na de afschaffing van de contractarbeid blijft de Javaan een mysterieus en licht onvlambaar wezen. Legêne verhaalt van de ont-wrichting die de komst naar Suriname en contractarbeid brachten.

De meesten vervielen in een totaal godloos en goddeloos leven. Hun huwelijksleven werd geheel ontwricht. Zij werden hartstochtelijke dobbelaars, waarbij het vaak tot gruwelijke vechtpartijen met moord en doodslag kwam. Niets was meer veilig voor de Javaanse rovers, die 's nachts op "vissen" uittrokken. Velen verspeelden de eerste avond na de uitkering van hun weekloon iedere cent, zodat zij voor hun levensonderhoud niets over hielden. Zij moesten leven van diefstal; en daar waren ze buitengewoon handig in.³⁵

Peter Legêne waagde zich ook aan een roman over het liederlijke plantersleven in Suriname en de heilzame werking van het christendom. *De gevloekte plantage* (1951) begint met een bacchanaal op koffieplantage Zorgenvrij om het huwelijk met de handschoen te vieren van een van de Hollandse assistenten. Er wordt flink gedronken en het meubilair wordt kort en klein geslagen, maar de uitpattingen vallen in het niet bij de *hari besar* (feestdag, uitbetalingsdag) partijen in Deli ten tijden van de rubberhause. Het is mij onbekend of Legêne het populaire *Rubber* heeft gelezen, maar *De gevloekte plantage* is een flauwe afspiegeling van Székely-Lulofs' roman, zoals ook het wegwijnende Surinaamse plantageleven in de twintigste eeuw niet te vergelijken is met Deli tijdens de gouden tijd jaren twintig van de vorige eeuw.

Zorgenvrij is een plantage waar beheersing van de Javaanse taal 'beslist nodig' is om te kunnen werken.³⁶ Net als in Nederlands-Indië hebben veel Europeanen een Javaanse 'huishoudster' (*njai*) en Javaanse vrouwen worden gekenschetst als 'uitdagend'.³⁷ De Javaanse kinderen worden als verschoppelingen beschreven: 'Het waren meestal geheel naakte wezens met een kaalgeschoren hoofd, vaak ontzettend vuil, met ontstoken ogen en vol van eczeem, en andere uitslag'.³⁸ Aangezien het in *De gevloekte plantage*, net als in *Rubber*, vooral om de Nederlandse bewoners draait, wordt er weinig aandacht besteed aan de Javaanse arbeiders. Slechts enkele keren treden zij op de voorgrond, zoals bij een Javaans dansfeest. De beschrijving lijkt gebaseerd op Legêne's eerdere observaties in *Suriname. Land mijner dromen*.

Rondom een vuur werd gedanst en gezongen en er zat een groep mannen, verdiept in het dobbelspel. Met gloeiende wangen volgden zij de gang van het spel. Er dreigde ruzie te ontstaan, te oordelen naar de schreeuwende stemmen. Zeker had er weer een zijn hele bezitting, zijn vrouw inbegrepen, verspeeld, een gewone gebeurtenis op de plantage. Jan Verdonk [de hoofdpersoon] herinnerde zich afschuwelijke vechtpartijen

als gevolg van het dobbelspel, die hij op de plantage had meegemaakt, waarbij zij elkaar op de gruwelijkste manier hadden verminkt.³⁹

In *Koelie* en 'Pa Roekie' speelt het dobbelspel een hoofdrol. Roekie tekent hercontract na hercontract tot hij na 35 jaar eindelijk genoeg geld heeft om als een 'rijk' man naar huis te gaan. Hij vertelt de Europese assistent:

Meneer, u weet dat de oude Roeki nooit dobbelt, nooit een cent onnodig heeft uitgegeven, U weet, meneer, dat ik leefde als een bedelaar. Ik heb op die manier wat gespaard. Het was moeilijk, maar dank zij Allah's hulp is het gelukt. Nu kan ik met een gerust hart naar huis gaan om mijn laatste dagen in vrede en rust te slijten.⁴⁰

Maar de volgende morgen wacht Roeki de assistent op; hij wil weer aan de slag als koelie.

Ik heb alles verdubbeld, meneer. Mijn geld, de gouden sieraden van mijn vrouw, mijn kleren, alles heb ik verspeeld. Ook het keukentje op wielen, de rijstpannen, alles is weg. Alleen de kleren aan mijn lijf heb ik nog. U weet, meneer, dat ik nooit speelde. Gisteren heb ik zomaar, voor de grap, gewed om één cent. Zo begon het, en toen verloor ik alles.⁴¹

In *Koelie* wordt het dobbelen uitgebreider beschreven; de spanning is voelbaar in de scène waarin Roekie zijn geld en schamele bezittingen verspeeld.

Glimlachend keek hij hoe ze speelden, inzetten, wonnen of verloren... Daar was het grove matje, de dierenfiguren met gewone zwarte en rode verf erop getekend in de vakken... Zijn blikken bleven maar vast hangen...

De kikker...

Roeki bukte zich, gooide een cent naar de kikker. Het tolletje werd gezet... draaide en draaide... rolde dan neer... De dop werd gelicht. De slang...⁴²

Latere verbeelding van Javaanse contractanten in Surinaamse publicaties

Ook in de periode van politieke autonomie (1954) en onafhankelijkheid (1975) wordt er in Suriname niet veel aandacht besteed aan contractarbeiders en het plantageleven. Slavernij is een populairder onderwerp: zo is *Hoe duur was de suiker* van Cynthia McLeod uit 1987 over de achttiende-eeuwse suikercultuur het populairste boek uit de Surinaamse geschiedenis, met een verkoop van 125.000 exemplaren in Suriname en Nederland.⁴³ In 2013 volgde een film en een jaar later een vierdelige tv-serie. McLeod schreef ook een historische roman over de contractarbeid, waarover later meer.

In kleinere publicaties, bijvoorbeeld uitgegeven door het Instituut voor Taalwetenschap of de afdeling Cultuur Studies van het Ministerie van Cultuur, Jeugd en Sport, worden aspecten van de Surinaams-Javaanse cultuur en symbolische verhalen opgetekend.⁴⁴ De orale literatuur is een belangrijk element van de Surinaams-Javaanse cultuur, maar in geen van deze opgetekende verhalen komt de contracttijd ter sprake.

Twee Surinaamse prozaboeken die wel op het Javaanse contractverleden ingaan zijn *Het meisje uit de sawah* (1974) en *Sarina. De moeder van de kontraktanten* (1997). De auteur van het eerste boek, Joruno (pseudoniem van Johan Noldus) behoort volgens Michiel van Kempen tot de schrijvers ‘die niet tot de literatuur moet worden gerekend’ maar die ‘opereerden binnen het Surinaamse literaire circuit.’⁴⁵ Volgens de achterflap van het boek is de schrijver een voormalig ambtenaar die het districtsleven goed kende.⁴⁶ *Het meisje uit de sawah* is zijn enige publicatie, en zo schrijft Van Kempen, de novelle was vooral onder middelbare scholieren populair: ‘het boek van Joruno geeft een relaas van precies die droom die ook veel Surinaamse jongeren kennen: omhoogkomen uit de armoede, zich ontworstelen aan “achterlijkheid” en tradities en een nieuw, “modern” leven beginnen’. Hij stelt dan ook vast ‘dat het boek op veel jonge Surinamers een onvergetelijke indruk heeft gemaakt.’⁴⁷ *Het meisje uit de sawah*, gepubliceerd in het jaar voor de staatkundige onafhankelijkheid, is de eerste roman/novelle waarin Javanen (in het boek ook wel Indonesiërs genoemd) als ‘echte’ Surinamers worden gezien. Hoofdpersoon is Rakiema, die opgegroeid in een Javaans gezin in het district, zich via scholing en een goed huwelijk opwerkt in de maatschappij en dus het geluk vindt. Een grote rol is weggelegd voor Georgine, een Creoolse onderwijzeres. Haar vader, Cornelis Vlak, was

onderdirecteur op een plantage. Cruciaal in de roman is de passage waarin ze over haar jeugdtrauma vertelt:

Het is gebeurd op de plantage waar mijn vader onderdirecteur was. De javaanse arbeiders – er waren vast een stel boeven onder – mochten mijn vader niet. Hij was een neger. En hij mocht ze niet. Ze waren javanen. In die tijd, ik was toen dertien jaar, werd er nogal ingebroken en gestolen op de plantage. Mijn vader kwam er na korte tijd achter wie de hoofddaders waren [...] Mijn vader had toen een javaanse bijzit. Een heel mooie vrouw. Het was een halfbloed of een soendanese, ik weet het niet precies. Ze was licht gekleurd en had donkerbruin haar [...] Op een middag vroeg een javaan aan mij waar mijn vader was. Ik stond op de veranda. Ik zei hem dat pa bij de fabriek was. En dat is mijn fout geweest Frits [haar partner], want die javaan wachtte mijn vader op! Hij verschool zich achter een bacovenboom! Ik kon het vanaf de plaats waar ik stond niet zien. Ik had er gewoon niet op gelet, omdat ik zoets niet verwachtte. Samieni, de bijzit van pa, zag het echter wel. Ze wilde mijn vader helpen, maar het was al te laat. Toe ze, met een kapmes gewapend, was komen aanrennen, was mijn vader al met één slag het hoofd gespleten. De tweede slag trof háár in de hartstreek, en ze stortte op mijn vader neer.⁴⁸

Georgines moeder schiet vervolgens met een dubbelloopsgeweer de moordenaar neer. Het blijkt dat er oproer dreigde onder de plantagearbeiders, maar uiteindelijk gebeurde er niet veel, omdat de arbeiders verdeeld waren in twee kampen: ‘de pro- en contra-samienis’. Samieni wist van de grote ‘sociale wantoestanden’; ‘ze had ze aan den lijve gevoeld’,⁴⁹ maar zij probeerde juist met Vlak de omstandigheden, vooral voor de kinderen op de plantage, te verbeteren.

Wat de lezer al vermoedt, wordt in de loop van het verhaal bevestigd: Rakiema is de dochter van Samieni en Vlak en dus de halfzus van Georgine. De schrijver doet met dit Creools-Javaanse familieverhaal een duidelijke poging om het etnische hokjesdenken in Suriname te overstijgen.

Interessant zijn de laatste pagina’s wanneer Hans, de rijke Indoverloofde van Rakiemi en advocaat in Holland, uitvaart tegen het vermelden van registratienummers achter de namen van Javaanse immigranten. ‘En ik ben iets te weten gekomen wat me in ‘t geheel niet bevalt. Dat is dat nummer achter je naam. Rakiema, dochter van Samieni, numero zoveelste miljoen w/w.’⁵⁰ Ook Georgine verzet zich tegen de registratienummers: Rakiema ‘was geen auto, geen ezelkar en geen hond. Pa Wongso en Ma Sartina [de pleegouders van Rakiema] moesten tegen dat

oude systeem opkomen [...]. De oude mensen moesten het er niet bij laten. Ze moesten niet blijven zwijgen. Ze waren geen dieren.⁵¹

Deze felheid ontbreekt in *Sarina. De moeder van de kontraktanten*, terwijl het onderwerp er zich wel voor leent. Mechtelly, pseudoniem van Mechtelli Tjin-A-Sie, is een prominente schrijver en dichter in zowel het Nederlands als het Sranan Tongo, de *lingua franca* van Suriname. Hoewel titel en omslag anders doen vermoeden, is *Sarina* geen novelle, maar het openingsverhaal van een bundel met zes korte verhalen.⁵² In het tien pagina's tellende *Sarina* wordt niet duidelijk dat Suriname de plaats van handeling is. Bovendien is Sarina een contractante uit Sumatra, niet Java. Haar man

is zonder een woord tegen haar te zeggen het huis uit gegaan. Waarom hij boos is weet ze niet. Ze vermoedt het wel. Hij is ontevreden over de omstandigheden hier. Het is niet, zoals men beloofd had.

Dat weet ze nog heel goed, als was het gisteren. Ze ziet de heren bij hen binnen stappen. Of ze het niet beter zouden willen hebben. Er zou werk zat zijn. Dat is waar. Er is werk. Maar zulke lange dagen en zo zwaar werken voor zo'n luttel bedrag, dat had zij niet verwacht. Wel was er niet exact gezegd, wat voor werk het zou zijn. Het zou meevallen en ze zouden mogen kiezen, wat voor werk ze willen doen.

Toen ze hier aankwamen werden ze in willekeurige groepjes ergens neergezet. Ze mochten niet eens beslissen waar ze wilden wonen. Toen ze zich beriepen op de gedane beloften, bleken de heren hier er niets van af te weten.⁵³

Sarina is verdrietig over hoe ze naar deze suikerplantage is gelokt, 'Dan druppelt er een traan over haar wang', maar ze spreekt er niet over met haar man, want het heeft geen zin te praten als je geen oplossing weet. 'Het leven gaat zo zijn gangetje, jaar in, jaar uit.'⁵⁴ Zij slaagt er echter in haar man via het geloof tot meer actie aan te sporen:

"Het is toch te gek. Zoveel mannen bij elkaar die jaar in jaar uit werken, maar niet tevreden zijn met de werkomstandigheden, de woongelegenheden en nog veel meer. Maar ze zwijgen als het graf [...]."

"Dat zij het al die jaren gepikt hebben, is niet te geloven. Waar is de kracht van de Islam gebleven? Sarina jij hebt me wakker geschud."⁵⁵

Sarina 'glimlacht tevreden' dat haar man in actie komt, en dankt Allah 'voor kennis die U mij gegeven hebt, om de juiste woorden te vinden, die mijn man genezen hebben van zijn ziekte.'⁵⁶

Na ‘een maand werken’ staat er een menigte op het dorpsplein. Sarina is er ook, ‘een klein vrouwtje, dat niemand op het eerste gezicht ziet. Ze kijken allen naar Pa e [haar man], die naar boven klautert en een groot applaus ontvangt, als hij kaarsrecht op het vat staat.’⁵⁷ Hij maant tot kalmte en er wordt besloten om ‘naar de baas’ te gaan en ‘de eerst komende zondag’ zullen ze weer bijeenkomen om ‘de uitslag te vernemen.’⁵⁸

Dan springt het verhaal twee jaar in de tijd. Sarina en haar man zijn gelukkig met hun nieuwe dochtertje en hij is *lurah* (dorpsbestuurder) geworden, nadat de oude na een staking van drie dagen was afgezet.

Wat dachten de heren wel. Dachten ze dat Javanen domme wezens zijn of dat men niet kan denken als men geen onderwijs genoten heeft? Er trekt een glimlach over zijn gelaat als hij eraan denkt, hoe ze op het punt stonden de fabriek in band te steken. Nu krijgen ze meer geld en mogen ze een uurtje eerder weg. Voor hen die een kostgrond wensen, is er een lap grond beschikbaar gesteld.⁵⁹

Maar haar man weet ook dat het Sarina is die alle eer toekomt, door hem aan te sporen en tot actie te bewegen. Het verhaal eindigt met zijn woorden:

Ik zal het aan onze kinderen en kleinkinderen vertellen en op jouw graf zal staan: Hier rust “bok Sarina” de moeder van de contractanten die ons vrij maakten [sic] van de slavernij. Want dit is pas het begin. We zullen doorgaan tot we helemaal vrij zijn.⁶⁰

Verzet onder de contracten is boeiender beschreven in Cynthia McLeods historische roman *Tweemaal Mariënborg* (1997), die een bloedige opstand op deze suikerplantage in 1902 en de gevolgen daarvan tot onderwerp heeft.⁶¹ Volgens de schrijfster is er meer sprake ‘van werkelijke feiten’ dan van ‘fictie.’⁶² Archiefonderzoek leerde haar dat de leiding noch de eigenaar (de Nederlandsche Handel-Maatschappij) ‘ook maar enige vorm van respect kon opbrengen voor de menselijke waardigheid van de arbeiders [Hindostaanse en Javaanse contractanten], voor hun cultuur of voor hun religie.’⁶³ De vertelster is Jetje, de dochter van de boekhouder van de plantage. Zij behoort tot de Creoolse elite en beschrijft het leven van de plantagearbeiders van een afstand. Recensent Fineke van der Veen stelt kritisch:

Het is niet leuk wat ze meemaken maar je komt er niet achter wat ze daarbij denken of voelen. Hierin lijkt de nieuwste McLeod op de Indische roman *Koelie* van M.H. Székely-Lulofs uit 1931. Betrokken maar toch afstandelijk en bovendien geschreven vanaf de goede kant; die van het anti-kolonialisme, het humanisme en de mensenrechten. Dat maakt het verhaal politiek-correct en – helaas – saai braaf. Dit laatste wordt versterkt door de toon van vertellen, die doet denken aan een meisjesboek van vroeger: Joop ter Heul in de Tropen.⁶⁴

Bij deze vergelijking met *Koelie* zijn echter vraagtekens te zetten. Zo schrijft McLeod over de Javaanse schoonmaker Wongsoredjo, die denkt aan

de kleine kampong in het dal met de bergen op de achtergrond. Het land dat hij nooit meer zou zien.

Dan herinnerde hij zich hoe hij daar in een klein hutje had gewoond met zijn jonge vrouw Minah en hun drie kinderen [...] Eens was de rijstooft mislukt; ze hadden hun karbauw moeten verkopen om rijst te kopen; daarna waren de oogsten weer goed geweest maar ze misten de karbauw. Zo was het plan ontstaan dat hij, Wongsoredjo, naar de grote stad zou gaan om daar een paar weken te werken en geld verdienen; geld voor een karbouw. Hij was gegaan en na zes dagen lopen was hij in de stad aangekomen. Hij zag er veel witte mensen, die overal bazen waren; hij zocht naar werk, maar kreeg steeds een afwijzing. Toen had iemand hem verteld van een boot die mensen meenam naar een plaats waar je in korte tijd veel geld kon verdienen. Hij was gegaan, had de boot gezien en had zich aangemeld. Hij moest zijn naam opgeven en kreeg een metalen plaatje met zijn naam en nummer [...].

Op de plantage kreeg elk gezin een kamertje maar omdat hij geen gezin had moest hij het kamertje delen met een jong stel. Hij voelde dat hij inbreuk maakte op zijn privacy en hij vond het vervelend om getuige te zijn wanneer ze de liefde bedreven. Hij had toen zelf maar een vrouw genomen, Ponyem [...].

Soms was hij ziek, dan moest hij naar de dokter en twee keer moest hij zelfs worden opgenomen in het hospitaal. Hij kwam ook voor een tijdje in de gevangenis; hij had wel niets gedaan maar er was een vechtpartij geweest in het veld waarbij een opzichter gedood was en omdat hij ook in dat veld werkte, was hij automatisch ook schuldig. Zes maanden gevangenisstraf met dwangarbeid. Voor hem had het niet veel verschil gemaakt; hij vond het alleen jammer dat hij in die tijd Ponyem geen loon kon geven.⁶⁵

Vergelijk dit fragment met enige passages in *Koelie*, over Java, de werving, het transport, en het plantageleven in het nieuwe land:

Zij waren het volk van de vruchtbare Javaanse bergstreken. Zij hadden allen hun klein lapje grond aan de overzijde der rivier. Zij hadden allen hun karbouw, hun hutje van bamboe en blaren

Hun grootste zorg was het snijden van de paddie.

Hun grootste leed: het weggehaald worden van hun karbouw door een tijger, want zonder karbouw konden zij niet ploegen.⁶⁶

Op het kampongpleintje was het ongewoon druk [...] En toen hij langs de kring van mannen ging, zag hij dádelijk: er was een vreemdeling!

Nieuwsgierig bleef hij staan. De nieuwkomer was een Bataviaan [...] maar goed was hij gekleed, meende Roeki ... Een ritselende, felkleurige sarong; een witte gesteven jas, zoals alleen maar de toewan controleur er een droeg; een rood fluwelen hoofddekse! [...]

“En dan zijn er ijzeren vuurwagens en huizen van steen...”

“Ts...ts...ts...” verwonderden zich de kampongbewoners. Ze vergaten hun strootjes, die in hun handen doofden.

“En wie méégaat naar dat nieuwe land... Deli... die kan véél goud kopen. Want dáár is het goud goedkoop. En er zijn veel jonge en mooie vrouwen! En men mag er dobbelen ook!”

“Wááh!”⁶⁷

Als een kudde vee werden zij met vloeken en stompen de loopplank op gedreven. Een lange, lange stoet van contractkoelies werd ingeladen [...] Orang-kontrak!... Naar lijf en ziel verkochten.

“Maar wij gaan wég van het land!” riep Karminah verschrikt. Roeki’s mond viel open. Hij óók, had dit niet voorzien!⁶⁸

Goud! Vrouwen! Avontuur, dat de vreemdeling hem beloofd had! Waar was het? ... Slagen, dwang en eenzaamheid had hij in de plaats daarvan gekregen.⁶⁹

Alle tegenstreven, alle verzet brak in deze geestdodende sleur. Machinaal, zonder te denken deden ze hun werk, wisten niet waaróm ze het deden.⁷⁰

Deze citaten tonen dat zowel McLeod als Székely-Lulofs zich wel degelijk trachten te verplaatsen in de gedachten van hun romanfiguren; de vraag is wellicht meer of een Nederlands-Indische en een Surinaamse vrouw (bijna een eeuw later) dat ook daadwerkelijk lukt. Etniciteit en

klasse lijken obstakels in de verplaatsing in de gedachtewereld van de arbeiders. Székely-Lulofs' taal is beeldender dan het proza van McLeod; maar ook zij schrijft *Koelie* als een buitenstaander. Zij is overtuigender in *Rubber*, juist omdat ze daar het verhaal als plantersvrouw van binnenuit schrijft.

Politiek correct was Székely-Lulofs zeker niet, getuige de reacties op *Koelie*. Nergens pleitte de schrijfter voor de afschaffing van het contractstelsel, maar dat maakte in de felheid van de kritieken geen verschil. Albert Helman, de Surinaamse schrijver en alleskunner, meent dat een satire geschikter was geweest om het leven van de koelies te benaderen. Hij vindt dat Székely-Lulofs emotioneel te kort schiet bij het beschrijven van de lotgevallen van Roeki; hij 'acht het onmogelijk voor een Europese auteur om binnen te dringen in de ziel van iemand van een ander ras.'⁷¹ Biograaf Okker stelt dat de scherpste kritiek niet op dergelijke literaire, maar op politieke criteria is gebaseerd. *Koelie* wordt door velen, vooral in Deli, beschouwd als een misleidend politiek traktaat, waarin de wantoestanden ernstig overdreven worden.⁷²

Székely-Lulofs mocht dan de contractarbeid niet hebben willen afschaffen, ze klaagde het systeem wel degelijk aan, net zoals McLeod dat via een romanpersonage doet. De toon van de beide schrijvers verschilt, door het genre en de schrijfstijl en wellicht ook omdat McLeods historische roman meer dan zestig jaar na *Koelie* het licht zag.

De Nederlandse Handel-Maatschappij haalt de Brits-Indiërs en Javanen van ver om hier voor een bedrijf te werken. Maar denk je dat ze die als mensen beschouwt? Welnee, dat zijn koelies!! Ze staan zelfs geregistreerd in een koeliestamboek! Let wel: geen arbeiders-registratieboek, nee dat ding heet een koeliestamboek, net als bij vee. Die ellendelingen! Wie is er nog verbaasd dat vee op een gegeven moment ongehoorzaam wordt en begint te trappen en te schoppen.⁷³

Ze hadden zich voor drie jaren naar lijf en ziel verkocht aan de maatschappij, die hun spieren nodig had. Zij hadden hun wil, hun vrijheid, hun recht verloren. Zij waren een nieuw volk, zonder vaderland, zonder familie, zonder traditie: contractanten!⁷⁴

Bea Vianen en Karin Amatmoekrim zijn belangrijke loten aan de Surinaamse literaire stam. Bea Vianen debuteerde in 1962 en haar eerste roman, *Sarnami, hai* (Suriname, ik ben) komt uit in 1969.⁷⁵ Twee jaar later verschijnt *Strafhok*, waar ze de koloniale verdeel-en-heerspolitiek en

de daaruit voortvloeiende etnische verzuiling als ook de algemene verrotting van de Surinaamse maatschappij op het breukvlak van de jaren zestig en zeventig aan de kaak stelt. Volgens Van Kempen geeft *Strafhok* ‘een indringend beeld van een gedesintegreerde maatschappij [...] het enige lichtpunt in de roman is dat de hindostaan Gopalraj de javaanse Roebia verkiest boven een meisje uit zijn eigen etnische groep.’⁷⁶

De verpleegster Roebia is afkomstig van de plantage Zoelen, volgens de stadsbewoners een primitieve en armoedige plaats. Een van de verhaallijnen is de moord in een eettentje op een ambtenaar, Bang-A-Kok, door de Javaan Kazan. Deze wajangpoppenmaker wreekt het misbruik van zijn dochter door Bang-A-Kok en Roebia is in de buurt als de aanslag plaatsvindt. Roebia en een vriend speculeren vervolgens over het lot van de gevluchte Kazan:

Waar zou hij nu zitten?

Denk je dat hij gewetenswroeging heeft?

Misschien. Maar wat ik zeker weet, is dat hij niet verder gekomen is dan de immigrant uit Java.⁷⁷

Een Creoolse vrouw zegt over de moord: ‘Wat een toestand. Die man zat zo rustig voor hem te eten. Een gevaarlijk volk hoor. Raymond zijn vader [haar ex-man] kon goed met ze opschieten, maar ik heb ze nooit helemaal vertrouwd. Je kunt ze niet doorgronden’ (Vianen 1971: 61). De Hindostaanse hoofdpersoon Nohar Gopalraj vraagt zich af ‘Zijn onze voorouders misdadigers geweest of heeft men ze tot misdadigers gemaakt?’⁷⁸ Kazan wordt uiteindelijk veroordeeld tot 15 jaar gevangenisstraf. ‘Vijftien jaar. Weet je wat dat betekent? Dat we geen stap verder gekomen zijn. Nee, Roebia. Wij leven nog in de slaventijd. De tijd van de immigranten.’⁷⁹

Karin Amatmoekrim werd geboren in Paramaribo en migreerde als kleuter naar Nederland. Haar debuutroman *Het knipperleven* (2004) werd twee jaar later gevolgd door *Wanneer wij samen zijn*. Deze generatieroman is gebaseerd op haar familiegeschiedenis en voert van het district Saramacca (ten westen van Paramaribo) naar Suriname’s hoofdstad en ten slotte naar het grauwe IJmuiden in Noord-Holland. Amatmoekrim is, meer dan 110 jaar nadat de eerste Javaanse contractanten in Suriname aankwamen, de eerste Surinaams-Javaanse prozaschrijver die een Surinaams-Javaans onderwerp centraal stelt.

Deze familiesaga begint met Wagiman en Soeminah, die weglopen naar Saramacca. Uit deze verbintenis worden negen kinderen geboren,

terwijl de oudste, Toekinem, uit een eerder, gedwongen huwelijk van Soeminah voortkomt. Wagimans vader, ‘die zijn plantage-arbeiderscontract was blijven verlengen’, had de beslissing om terug te keren naar Java steeds voor zich uitgeschoven, ‘omdat hij de grond waarin hij zijn vrouw had begraven niet wilde verlaten [...] Na een leven lang te hebben gedroomd van een glorieuze terugkeer naar zijn geliefde Java, deed hij uiteindelijk afstand van zijn recht op terugtocht.’⁸⁰ Wagiman zelf ‘zou zich zijn jeugd in Suriname herinneren als een verzameling verhalen uit Java, die als een Indonesische fluistering door de Zuid-Amerikaanse plantage waaiden.’⁸¹

Amatmoekrim schetst levens die beheerst worden door het gezapige tempo in het district, de gelatenheid van de eerste generatie, het respect voor mensen die ‘echt van Java’ waren, de *adat*, de liefde voor Suriname en steeds veranderende familieverhoudingen. ‘[O]ver het algemeen probeerde men de zo Javaanse vrede te bewaren.’⁸²

Migratie naar Holland, waar al zoveel Surinamers naar toe zijn gegaan, verstoort de vrede en leidt tot een veelzeggende discussie in de familie in Paramaribo:

“Je weet toch dat pa altijd zei dat Java ons land was?”

Ze knikte.

“Nou, en dan zou Nederland nu opeens ons land zijn zeker. Dit hier,” hij sloeg demonstratief met zijn hand op tafel, “dit is ons land.”⁸³

In het bedompte Holland kan de moeder van de verteller, Deborah, niet aarden, het gezin gaat door de escapades van de Nederlandse vader naar de knoppen en het heimwee naar Suriname is voelbaar: ‘Suriname was heel mooi, begreep Deborah. Zo mooi, dat je er verdrietig van werd als je er ver vandaan was.’⁸⁴

Deze roman begint vlak en komt pas na de emigratie van de verteller en haar moeder op stoom. Het ‘geschiedenisdeel’ is ongeïnspireerd en bevat ook merkwaardige geografische en andere feitelijke vergissingen die moeilijk op het conto van de dichterlijke vrijheid geschreven kunnen worden. In Nederland nemen moeder en dochter na allerlei ellende het lot in eigen hand, zonder zich los te maken van de geschiedenis van hun familie.

Jaren, eeuwen, duizenden kilometers geleden had Soemi besloten om een bloedlijn te beginnen. Een wegennet dat bij haar en Wagiman begon en voor eeuwig haar liefde en zijn hoop zou doorgeven. Kan het zijn dat de

vastberadenheid waarmee een voornemen genomen is, de persoon en zelfs zijn bedoelingen overstijgt? Dat het zich losmaakt van het individu en als een rusteloze geest aan deurknoppen morrelt, kopjes in keukenkastjes laat kleppen, generaties later, totdat de boodschap wordt begrepen?⁸⁵

Zo eindigt de eerste roman van een Surinaams-Javaanse schrijver over de geschiedenis van haar familie waarvan de overgrootvader als contractarbeider uit Java naar Suriname is gekomen en die ondanks zijn liefde voor en dromen over zijn land nooit naar huis is teruggekeerd.

Conclusie

Max Frisch zei over de Europese gastarbeidersprogramma's van de jaren zestig: 'We wilden arbeiders, maar kregen mensen' en dat was bij het contractstelsel in Deli en Suriname niet anders.⁸⁶ En tussen de mensen uit Oost en West bestond in beide koloniën een bijna ondraaglijke spanning. In de woorden van Székely: 'Want een mensch laat zich wel overplanten naar de tropen, maar Europeaan blijft hij tenslotte toch. En de Inlander blijft de Inlander, hoeveel moeite men zich ook geeft, iets anders van hem te maken.'⁸⁷ Ondanks pogingen van het Hongaars-Nederlandse schrijverspaar om zich in te leven in het leven van de contractanten die waren 'wakker geschud om opeens te moeten meerennen in den wedloop van onzen tijd'⁸⁸, bleef het een klassiek geval van 'East is East, and West is West, and never the twain shall meet', zoals de slotzin van 'Koelie' luidt.⁸⁹

In Suriname waren er geen tijdgenoten die in proza probeerden de wereld van de koelies te begrijpen. Zendingen zoals Legêne en Bielke toonden vooral achterdocht en leken zich voor te bereiden op een orgie van geweld veroorzaakt door het primitieve gedrag van mensen die geen beheersing kennen. Zij vochten het bestaande arbeidssysteem niet aan. Echter ook bij Székely en Székely-Lulofs leidden de pogingen om zich te verdiepen in het koelieleven noch tot cultuurrelativisme noch tot een roep tot afschaffing van de poenale sanctie of het contractstelsel. De angst voor een aanval van de toch onberekenbare koelies is groot en zoals Albert Helman en László Székely zelf al vaststelden: het was onmogelijk voor een Europeaan om in de ziel te kijken van mensen met een andere raciale achtergrond. Om van het verschil in klasse, en dus hiërarchie, nog

maar niet te spreken. Het proza over zowel Deli als Suriname was door Europese ogen bekeken en voor een Europees publiek geschreven.

De aandacht is in zowel Deli als Suriname gevestigd op de mannelijke contractanten, maar dat wil niet zeggen dat de vrouwen vergeten zijn. De Surinaamse zendelingen spreken van bedrog jegens vrouwen, *njai* en prostituees. Ook in het proza van Székely en Székely-Lulofs komen de onschuldige nieuwe vrouwelijke koelie die bedrogen is, de prostituee, de vrouwelijke koelie die door Europese assistenten aan oudere koelies wordt gegeven en de *njai* voor. Van *Oerwoud tot plantage* en *Koelie* bevatten vrijwel dezelfde passages over een Europeaan die een huishoudster nodig heeft en dus een paar uit de *pondok* (huisje) laat komen om de man met wat geld terug te sturen en de vrouw tot nader order te houden.⁹⁰ Bij venduties worden *njai* wel bij opbod verkocht.⁹¹ De ik-persoon in *Van plantage tot oerwoud* roept dan wel ‘Zooiets is niet eens mensenhandel, het is gewoonweg vleeschhandel’, maar minder dan 24 uur later heeft hij zich toch verzoend met het feit dat hij nu een *njai* heeft.⁹²

In Surinaams proza wordt pas in de postkoloniale periode het contractstelsel aangeklaagd, waarbij het immigrantenregistratiesysteem meermalen fungeert als *pars pro toto*. Toch blijft ook in de meer recente Surinaamse literatuur het beeld bestaan van de ondoorgrondelijke Javanen, die (juist daardoor) tot onverwachte uitbarstingen in staat is. Pas in de huidige eeuw, als een Surinaams-Javaanse schrijver een roman schrijft over haar familie en dus over haar geschiedenis en cultuur, kantelt het beeld. De Surinaamse literatuur ontbeert een literaire roman over de Javaanse contracttijd, maar wat niet is, kan nog komen.

Noten

* Mijn dank gaat uit naar Frank Okker voor zijn informatie over Madelon Székely-Lulofs en haar romans.

¹ In Suriname worden migranten uit Nederlands-Indië ‘Javanen’ genoemd, hoewel ook bijvoorbeeld Soendanezen en Madoerezen naar Suriname kwamen.

² In augustus 2012 telde Suriname 534.189 inwoners. Hindostanen (afstammelingen van Brits-Indische contractanten) vormen de grootste groep met 28 procent van de inwoners. Daarna volgen de Marrons (afstammelingen van gevluchte slaafgemaakten) met 22 procent, Creolen (afstammelingen van slaafgemaakten) met 16 procent en Javanen met 14 procent; zie (<http://www.lachispa.eu/nieuws/marrons->

hardst-groeiende-bevolkingsgroep-suriname). (geraadpleegd op 28 januari 2014). En (<http://www.Statistics-Suriname.org>). (geraadpleegd op 14 november 2013).

- ³ Ik beperk me in dit artikel tot proza in het Nederlands. In 1986 wordt de Surinaams-Javaanse taal gestandaardiseerd door de Surinaamse overheid. Hein D. Vrugink en J.J. Sarmo publiceerden een *Surinaams-Javaans-Nederlands woordenboek* in 2001. Van Kempen schrijft in zijn magnum opus over de geschiedenis van de Surinaamse letterkunde dat Ramin Hardjopawiro in 1971 een einde maakt 'aan het zwijgen van de Javanen in de geschreven letterkunde' door een aantal gedichten te publiceren in dagblad *De Vrije Stem*. De eerste dichtbundel van een Javaan verschijnt drie jaar later, als Megar (pseudoniem van Frederik K. Martodihardjo) in *Na het zuur het zoet* het sociaal-economisch leven van Javanen, de natuur, en de liefde beschrijft. Kempen, *Een geschiedenis van de Surinaamse literatuur*, 876. Voor meer over Javaanse poëzie en tijdschriften over de Surinaams-Javaanse taal, cultuur en geschiedenis en speciale aandacht voor leven en werk van de dichter Suriyanto, zie Kempen, *Een geschiedenis van de Surinaamse literatuur*, 1072-1075.
- ⁴ Voor dit artikel gebruikte ik wijlen mijn vaders exemplaar van *Rubber* uit 1949; de laatste, achttiende druk is verschenen in 1992. *Rubber* verscheen in 15 talen (Okker, *Tumult*, 254 n.25); het is internationaal de succesvolste Nederlandse roman tot dan toe (Okker, *Tumult*, 114). Van *Rubber* werden ook een toneelstuk (première 2 juni 1934) en een film (eerste voorstelling 3 september 1936) gemaakt (Okker, *Tumult*, 143,153-59). Ook *Koelie* is een commercieel succes met snelle herdrukken en vertalingen in zes talen (Okker, *Tumult*, 125); mijn exemplaar uit 1985 is de 8ste druk. Voor de kritiek op beide romans zie Okker, *Tumult*, 115-116; 121-124.
- ⁵ Voor de invloed van zendingsliteratuur zie Kempen, *Een geschiedenis van de Surinaamse literatuur*, 577-578.
- ⁶ Székely & Radnai, *Dit altijd alleen zijn*.
- ⁷ Székely beschrijft zijn boek in het voorwoord 'als van alles een beetje.' Székely, *Van oerwoud tot plantage*, (1991), 23. Het is verhaal van een buitenlandse *sinkeh* (nieuwkomer) die met grote ogen die wonderbaarlijke en wrede wereld van het 'nieuwe Klondyke' in de tropen beschrijft; het boek is informatief, maar ontbeert een zekere spanning. *Van oerwoud tot plantage* en de roman *Rimboe*, nemen volgens Pusztai en Termorshuizen 'een bescheiden maar eervolle plaats binnen de literatuur over Deli' Székely & Radnai, *Dit altijd alleen zijn*, 11. *Van Oerwoud tot plantage* is naast het Hongaars en het Nederlands in vier andere talen verschenen (inleiding van Van den Wijngaard in Székely, *Van oerwoud tot plantage* (1991), 9). In Nederland werd het boek 'gematigd enthousiast ontvangen', maar in Indië stuitte het op felle kritiek en leidde zelfs tot politieke opschudding, ook al omdat het boek in feuilletonvorm in het Amerikaanse *Harpers Magazine* was verschenen (Pusztai & Termorshuizen in Székely & Radnai, *Dit altijd alleen zijn*, 15-17; Van den Wijngaard in Székely, *Van oerwoud tot plantage* (1991), 5-6). 'Pa Roeki' was de inspiratie voor de roman *Koelie* van zijn echtgenote (zie Pusztai & Termorshuizen in Székely & Radnai, *Dit altijd alleen zijn*, 21). De titel van het boek met zijn verhalen *Dit altijd alleen zijn* geeft volgens zijn vertalers en inleiders de essentie van het plantersbestaan weer. Székely & Radnai, *Dit altijd alleen zijn*, 12.

- ⁸ Voor meer over het leven en werk van Madelon Lulofs, zie de biografische publicaties van Okker, 'Madelon Lulofs. De literator.'; Okker, *Tumult*. Voor een beeld van de schrijfster in de Hongaarse pers zie Pusztai, 'De "schrijfster van de Javaanse slaven". Madelon Székely-Lulofs in de Hongaarse pers.'
- ⁹ Okker, 'Madelon Lulofs. De literator.', 122.
- ¹⁰ Okker, *Tumult*, 27, 50-57.
- ¹¹ Okker, *Tumult*, 61. Okker schrijft dat tussen 1912 en 1918 240 aanslagen op assistenten plaatsvonden, waarvan 12 moorden.
- ¹² Okker, *Tumult*, 72. Volgens Okker (*Tumult*, 111) 'is in de Russische assistent Ravinsky [in *Rubber*], met zijn matbruine huid en slavisch gezicht, gemakkelijk haar man László Székely te herkennen. In tegenstelling tot vrijwel alle andere planters gedraagt hij zich uiterst hoffelijk tegenover de Europese vrouwen.'
- ¹³ Székely & Radnai, *Dit altijd alleen zijn*, 7-11; Pusztai, "'Deli op zijn kop." Kritiek op de kolonie in de tekeningen van László Székely.', 116-118. István Radnai sneuvelde op de slagvelden van de Eerste Wereldoorlog (Pusztai & Termorshuizen in Székely & Radnai, *Dit altijd alleen zijn*, 9).
- ¹⁴ Okker, *Tumult*, 72-98; Székely & Radnai, *Dit altijd alleen zijn*, 13-14.
- ¹⁵ Dit historisch overzicht is gebaseerd op Hoefte, *In place of slavery*.
- ¹⁶ Székely-Lulofs geeft in *Koelie*, (1985) 17-29, een beeldende beschrijving van deze ronselaarspraktijken.
- ¹⁷ De poenale sanctie gaf de werkgevers in zowel Deli als Suriname de mogelijkheid om vergrijpen zoals (vermeende) luiheid of onbehoorlijk gedrag strafrechtelijk te vervolgen (Hoefte, *In place of slavery*, 85-89). Vooral in Deli, waar een pioniersmentaliteit heerst, die Székely-Lulofs zo trefzeker weergeeft in *Rubber*, vonden er gewelddadigheden onder het mom van de poenale sanctie plaats. Ondanks onderzoeken, negatieve rapporten en aanpassing van de arbeidscontracten, bleef de poenale sanctie van kracht tot 1931 in Deli en tot 1932 in Suriname.
- ¹⁸ Hoefte, *De betovering verbroken. De migratie van Javanen naar Suriname en het Rapport-Van Vleuten (1909)*, 90.
- ¹⁹ 'De zending onder de Javanen in Suriname.', 194.
- ²⁰ 'Grepn uit de Jaarverslagen van de Zending onder de Immigranten in Suriname.', 33. Zelfs de kinderen tonen 'de diepgewortelde ondeugden van leugenachtigheid en neiging tot diefstal!' 'Het tehuis voor Javaansche kinderen te Leliendaal.', 17. Het lijkt paradoxaal dat de EBG, op dat moment het belangrijkste kerkgenootschap in de kolonie, positief oordeelde over het oprichten van een 'Indonesisch-Islamitische Vereeniging' in 1932; volgens de EBG zou dat de eerder geconstateerde onverschilligheid bestrijden en de Javanen op een 'hooger maatschappelijk en godsdienstig peil' brengen. 'Grepn uit de Jaarverslagen van de Zending onder de Immigranten in Suriname.', 37.
- ²¹ Székely-Lulofs, *Koelie*, (1985), 39.
- ²² Helm, 'Javaansch Suriname.', 4.
- ²³ Bielke, 'Het begin van den arbeid onder de Javanen in Suriname.', 8. In een artikel uit 1922 (p. 115) laat de zendeling zich in vrijwel dezelfde bewoordingen uit.
- ²⁴ Bielke, 'Onder de Javaansche Emigranten in de West.', 112.

- ²⁵ Ibidem, 113.
- ²⁶ Ibidem, 112.
- ²⁷ Ibidem.
- ²⁸ Ibidem, 114.
- ²⁹ Ibidem, 117.
- ³⁰ ‘Advertentie’, 159.
- ³¹ Bielke, *Kleine Sariman*, hoofdstuk 19.
- ³² Het nawoord is expliciet op geldinzameling gericht met de mededeling dat er in werkelijkheid kindjes zoals Sariman in Leliëndaal wonen en dat ‘er ook nog een hele massa, die graag op Leliëndaal willen wonen, omdat het arme stakkerdjes zijn, die niemand hebben, die naar hun omkijkt’. Nederlandse kinderen worden opgeroepen om met een busje te collecteren bij familie en vrienden en daarna moet vader even helpen om een girobiljet of postwissel te sturen naar het Zendingsgenootschap in Zeist.
- ³³ Zie Kempen, *Een geschiedenis van de Surinaamse literatuur*, 577-578 voor meer informatie over de publicaties van de productieve Deense zending Legêne.
- ³⁴ Legêne, *Suriname. Land mijner dromen*, 74.
- ³⁵ Ibidem, 75-76.
- ³⁶ Legêne, *De gevloekte plantage*, 36.
- ³⁷ Ibidem, 58.
- ³⁸ Ibidem, 27.
- ³⁹ Ibidem, 59.
- ⁴⁰ Székely & Radnai, *Dit altijd alleen zijn*, 113.
- ⁴¹ Ibidem.
- ⁴² Székely-Lulofs, *Koelie*, (1985), 171.
- ⁴³ De oplage van de filmeditie van het boek was 30.000.
- ⁴⁴ Zie bijvoorbeeld *Dongengane wit kates (Het verhaal van de Papjaboom) & Nggolek Endok Baya (Op zoek naar kaaimaneieren) verteld door P. Nojodipo en R. Kasiman* (Paramaribo: Instituut voor Taalwetenschap, 1990) en *Kepetuk Ula Gedé (Ontmoeting met de grote slang). Jeugdbelevissen verteld door A. Kasiman, R. Kasiman, H. Ralim* (Paramaribo: Instituut voor Taalwetenschap, 1994); beide boekjes bevatten hetzelfde verhaal over kaaimaneieren. *Dongeng Kanyil. Het verhaal van Kantjil verteld door Pak Saleman Siswowitzono* (oorspronkelijk verschenen in 1983 en in 2013 in een herziene versie uitgegeven door Vaco in Paramaribo) en *Djoko Miskin de arme jongeling verteld door Paq Pamin Asmawidjaja* bevatten zowel een Nederlandse als een Surinaams-Javaanse versie van het door J.J. Sarmo en Hein Vrugink opgetekende verhaal. Latere publicaties zijn *Achmad van Commewijne* door Samsija Palas en uitgegeven in de serie ‘Kinderen van Suriname’ (Wageningen, Suriname: Wagina, 2006) dat vooral gaat over islamitische rituelen en *Gotong-Royong. Help mij en morgen help ik jou* door Francis Vriendwijk (Paramaribo: s.n., 2008) dat het Javaanse wederzijdse hulpsysteem *gotong royong* uitlegt. Ismene Krishnadat heeft ook een aantal kinderboeken op haar naam staan waaronder *De vangst van Pake Djasidin* (1992) en een herbewerking van dit verhaal in *De vangst van Moen Djasidin* (2009), beiden uitgegeven door Publishing Services

- Suriname in Paramaribo. De verhalen zijn een Surinaamse versie van Ernest Hemingways *The old man and the sea*.
- ⁴⁵ Kempen, *Een geschiedenis van de Surinaamse literatuur*, 1063.
- ⁴⁶ Suriname is verdeeld in districten; het districtsleven verwijst hier naar het leven buiten Paramaribo, de enige stad van het land.
- ⁴⁷ Kempen, *Een geschiedenis van de Surinaamse literatuur*, 1064.
- ⁴⁸ Joruno, *Het meisje uit de sawah*, 43-44.
- ⁴⁹ Ibidem, 46.
- ⁵⁰ Ibidem, 90.
- ⁵¹ Ibidem, 95-96.
- ⁵² De andere verhalen gaan over Chinezen op een koffieplantage, het leven van de nazaten van slaafgemaakten, geesten van overlevenden en vermeend overspel.
- ⁵³ Mechtelly, *Sarina. De moeder van de kontraktanten*, 5.
- ⁵⁴ Ibidem, 6.
- ⁵⁵ Ibidem, 9.
- ⁵⁶ Ibidem, 9, 10.
- ⁵⁷ Ibidem, 11.
- ⁵⁸ Ibidem, 12.
- ⁵⁹ Ibidem, 13.
- ⁶⁰ Ibidem, 14. Literatuurcriticus Els Moor schrijft na de presentatie van *Sarina* over de leden van Schrijversgroep '77, waar Mechtelly (bestuurs)lid van is, 'Van een kritische houding tegenover elkaars werk is geen sprake, noch van duidelijke literaire opvattingen. Men zwaait elkaar lof toe en stimuleert zelfgenoegzaamheid zonder aandacht te besteden aan de kwaliteit' (geciteerd in Kempen, *Een geschiedenis van de Surinaamse literatuur*, 992). Schrijversgroep '77 is Surinaamse 'eerste schrijversorganisatie sinds twee eeuwen' en de stuwende krachten zijn de Antilliaanse schrijver Frank Martinus Arion en zijn vrouw, de Surinaamse dichteres Trudi Guda. Het doel van de vereniging is 'de bevordering van de Surinaamse letterkunde, de bevordering van de geestelijke en maatschappelijke belangen van haar leden en de bevordering van internationale literaire contacten en dan in het bijzonder die van de eigen regio.' Kempen, *Een geschiedenis van de Surinaamse literatuur*, 989.
- ⁶¹ Het merendeel van de opstandelingen was Hindostaans, niet Javaans. Voor meer over deze opstand zie Hoefte, *In place of slavery*, 194-196.
- ⁶² McLeod, *Tweemaal Mariënborg. Surinaamse historische roman*, 6.
- ⁶³ Ibidem, 7.
- ⁶⁴ Van der Veen in Kempen, *Een geschiedenis van de Surinaamse literatuur*, 1053.
- ⁶⁵ McLeod, *Tweemaal Mariënborg. Surinaamse historische roman*, 198-201.
- ⁶⁶ Székely-Lulofs, *Koelie*, (1985), 10.
- ⁶⁷ Ibidem, 17-18.
- ⁶⁸ Ibidem, 35.
- ⁶⁹ Ibidem, 44.
- ⁷⁰ Ibidem, 100. Vergelijk met László Székely: 'Hij is nu een Orang-Kontrakt, een verachtelijke, buitengestooten paria [...] Van 's morgens tot 's avonds bestaat zijn leven uit: moeten.' Székely, *Van oerwoud tot plantage*, (1991), 154.

- ⁷¹ Okker, *Tumult*, 122.
- ⁷² Ibidem, 122-124; zie ook deze pagina's voor de reactie van de schrijfster op de kritiek.
- ⁷³ McLeod, *Tweemaal Mariënborg. Surinaamse historische roman*, 214.
- ⁷⁴ Székely-Lulofs, *Koelie*, 46.
- ⁷⁵ Voor informatie over leven en werk van Bea Vianen zie Kempen, *Een geschiedenis van de Surinaamse literatuur*, 904-909.
- ⁷⁶ Kempen, *Een geschiedenis van de Surinaamse literatuur*, 905-906.
- ⁷⁷ Vianen, *Strafhok*, 58.
- ⁷⁸ Ibidem, 70.
- ⁷⁹ Ibidem, 143.
- ⁸⁰ Amatmoekrim, *Wanneer wij samen zijn*, 49.
- ⁸¹ Ibidem, 13.
- ⁸² Ibidem, 86.
- ⁸³ Ibidem, 199.
- ⁸⁴ Ibidem, 275.
- ⁸⁵ Ibidem, 285.
- ⁸⁶ (<http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+CRE+ 20040129+ITEMS+DOC+XML+V0//NL&language=NL>). (geraadpleegd op 28 januari 2014).
- ⁸⁷ Székely, *Van oerwoud tot plantage*, (1991), 234.
- ⁸⁸ Székely-Lulofs in Okker, 'Madelon Lulofs. De literator.', 116.
- ⁸⁹ Székely in Székely & Radnai, *Dit altijd alleen zijn*, 124.
- ⁹⁰ Székely-Lulofs, *Koelie*, (1985), 80-81; Székely, *Van oerwoud tot plantage*, (1991), 186-187.
- ⁹¹ Székely, *Van oerwoud tot plantage*, (1991), 217.
- ⁹² Ibidem, 188.

Bibliografie

- 'Advertentie', 1938. *Ons Suriname* 11: 159.
- Amatmoekrim, K. 2006. *Wanneer wij samen zijn*. Amsterdam: Prometheus.
- Bielke H. 1922. 'Onder de Javaansche Emigranten in de West.' *Mededeelingen. Tijdschrift voor zendingswetenschap* 66: 110-125.
- Bielke, E. [1938]. *Kleine Sariman*. Zeist: Het Zendinggenootschap der Evangelische Broedergemeente.
- Bielke, H. 1929. 'Het begin van den arbeid onder de Javanen in Suriname.' *Ons Suriname* 1 (januari-februari): 6-12.
- 'Grepes uit de Jaarverslagen van de Zending onder de Immigranten in Suriname', 1933. *Ons Suriname* 4 (april): 33-38.

- Helm, P.H.W.G. van den 1929. 'Javaansch Suriname.' *Ons Suriname* 1 (januari-februari): 2-5.
- Hoefte, R. 1990. *De betovering verbroken. De migratie van Javanen naar Suriname en het Rapport-Van Vleuten (1909)*. Dordrecht: Foris.
- Hoefte, R. 1998. *In Place of Slavery. A Social History of British Indian and Javanese Laborers in Suriname*. Gainesville: University Press of Florida.
- Joruno 1974. *Het meisje uit de sawah*. Paramaribo: s.n.
- Kempen, M. van 2003. *Een geschiedenis van de Surinaamse literatuur. Band I 1596-1957 & de orale literatuur. Band II 1957-2000*. Breda: De Geus.
- Legêne, P.M. [1948]. *Suriname. Land mijner dromen*. Den Haag: Voorhoeve.
- Legêne, P.M. [1951]. *De gevloekte plantage*. Den Haag: Voorhoeve.
- McLeod, C. 1997. *Tweemaal Mariënborg. Surinaamse historische roman*. Schoorl: Conserve.
- Mechtelly 1997. *Sarina. De moeder van de kontraktanten*. Paramaribo: Warteco.
- Okker, F. 2008. 'Madelon Lulofs. De literator.' Rosemarijn Hoefte, Peter Meel en Hans Renders (eds). *Tropenlevens. De (post)koloniale biografie*, 115-125. Leiden: KITLV Uitgeverij; Amsterdam: Boom.
- Okker, F. 2008. *Tumult. Het levensverhaal van Madelon Székely-Lulofs*. Amsterdam/Antwerpen: Atlas.
- Pusztai, G. 2009. 'De "schrijfster van de Javaanse slaven". Madelon Székely-Lulofs in de Hongaarse pers.' *Acta Neerlandica* 7: 9-26.
- Pusztai, G. 2012. "'Deli op zijn kop". Kritiek op de kolonie in de tekeningen van László Székely.' *Acta Neerlandica* 9: 115-134.
- Székely, L. & Radnai, I. 2007. 'Dit altijd alleen zijn'. *Verhalen over het leven van planters en koelies in Deli (1914-1930)*. Vertaald en ingeleid door Gábor Pusztai & Gerard Termorshuizen. Leiden: KITLV Uitgeverij.
- Székely, L. 1935. *Van oerwoud tot plantage. Verhalen van een plantersleven*. Vertaald door Madelon Székely-Lulofs. Amsterdam: Elsevier. (Schoorl: Conserve, 1991.)
- Székely-Lulofs, M.H. 1931. *Rubber. Roman uit Deli*. Amsterdam: Elsevier. (Amsterdam: Het Wereldvenster, 1949.)

- Székely-Lulofs, M.H. 1932. *Koelie*. Amsterdam: Elsevier. (Amsterdam: Manteau, 1985.)
- ‘Het tehuis voor Javaansche kinderen te Leliendaal’, 1931. *Ons Suriname* 1 (januari-februari): 15-18.
- Vianen, B. 1971. *Strafhok*. Amsterdam: Querido.
- Vrugink, H.D. & Sarmo, J.J. 2001. *Surinaams-Javaans-Nederlands woordenboek*. Leiden: KITLV Uitgeverij.
- ‘De zending onder de Javanen in Suriname’, 1932. *Ons Suriname* 12 (december): 194-197.

Internetbronnen

- “Marrons hardst groeiende bevolkingsgroep Suriname,”
(<http://www.lachispa.eu/nieuws/marrons-hardst-groeiende-bevolkingsgroep-suriname>). (geraadpleegd op 28 januari 2014).
- Algemeen Bureau voor de Statistiek, Voorlopige resultaten uit de 8ste volks- en woningtelling in Suriname, augustus 2012
([http://www. Statistics-Suriname.org](http://www.Statistics-Suriname.org)). (geraadpleegd op 14 november 2013).
- Koffi Anan, Uitreiking Sacharovprijs 2003 aan UN in memory of Sergio Vieira de Mello op 29 januari 2004, Brussel
(<http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+CRE+20040129+ITEMS+DOC+XML+V0//NL&language=NL>). (geraadpleegd op 28 januari 2014).